

การปฏิรูปกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิในที่ดินในประเทศไทย: ข้อเสนอและปัญหา

Land Rights Law Reform in Thailand: Proposals and Issues

นายกิตติศักดิ์ ธารักษ์¹

Mr.Kittisak Tanarak

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปัญหาและข้อจำกัดของกฎหมายสิทธิในที่ดินในประเทศไทย พร้อมเสนอแนวทางการปฏิรูปที่มุ่งแก้ไขความไม่เป็นธรรมและส่งเสริมความยั่งยืนในการจัดการทรัพยากรที่ดิน โดยใช้กรอบแนวคิดทางกฎหมายและสังคมวิทยาในการประเมินผลกระทบของกฎหมายปัจจุบันที่ยังไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ผลการศึกษาพบว่าระบบกฎหมายที่ดินในประเทศไทยมีความซับซ้อนและขาดความชัดเจน ส่งผลให้เกิดช่องโหว่ที่เปิดโอกาสให้กลุ่มทุนและเจ้าหน้าที่รัฐที่มีอิทธิพลใช้ประโยชน์ในทางมิชอบ ประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์และผู้มีรายได้น้อยมักเป็นผู้ได้รับผลกระทบมากที่สุด เนื่องจากไม่ได้รับการคุ้มครองสิทธิที่ดินอย่างเพียงพอและถูกกีดกันให้สูญเสียพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย นอกจากนี้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับภาครัฐหรือภาคเอกชนยังเพิ่มความซับซ้อนและความรุนแรงของข้อพิพาท บทความเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เน้นการปฏิรูปกฎหมายให้ครอบคลุมและชัดเจน การสร้างกลไกตรวจสอบถ่วงดุลที่เข้มแข็ง การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน และการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อเพิ่มความโปร่งใสในการบริหารจัดการสิทธิที่ดิน ข้อเสนอเหล่านี้มีเป้าหมายเพื่อสร้างระบบกฎหมายที่ดินที่ยุติธรรม มีประสิทธิภาพ และตอบสนองความต้องการของสังคมอย่างแท้จริงในการกระตุ้นการปฏิรูปและส่งเสริมความเป็นธรรมในระบบการจัดการที่ดินของประเทศไทย

คำสำคัญ: การปฏิรูปกฎหมาย, สิทธิในที่ดิน, ประเทศไทย

¹ นักวิชาการอิสระ ; independent Scholar,Thailand

Abstract

This article aims to analyze the problems and limitations of land rights laws in Thailand and proposes reform measures to address injustice and promote sustainable land resource management. Using legal and sociological frameworks, the study evaluates the impacts of current laws that fail to adequately protect and meet the needs of all citizens fairly. The findings reveal a complex and unclear legal system that creates loopholes exploited by powerful elites and state officials. Ethnic minorities and low-income groups are disproportionately affected, often losing access to land and housing without adequate protection. Conflicts between local communities, government agencies, and private sectors further complicate disputes. The article recommends comprehensive legal reforms to clarify and broaden land rights protections, strengthen checks and balances, encourage public participation, and utilize information technology to enhance transparency. These proposals aim to establish a fair, effective, and responsive land rights system ,to contribute to fostering reform momentum and promoting justice in Thailand's land governance.

Keywords: Law Reform, Land Rights, Thailand

1. บทนำ

ปัญหาการครอบครองที่ดินในประเทศไทยเป็นหนึ่งในปัญหาที่สะสมยาวนานและสะท้อนถึงความล้มเหลวของระบบกฎหมายที่ดินที่ยังคงถูกรอบงำโดยกลุ่มผลประโยชน์และอิทธิพลทางการเมืองที่ไม่เคยได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง (Sikor & Lund, 2009) กฎหมายที่ดินซึ่งถูกออกแบบมาเพื่อคุ้มครองสิทธิของประชาชนกลับกลายเป็นเครื่องมือที่ถูกบิดเบือนใช้เพื่อประโยชน์ของชนชั้นนำและกลุ่มทุนขนาดใหญ่ การควบคุมสิทธิที่ดินในประเทศไทยยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะนำมาใช้ในการควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินที่เกษตรกรได้รับสิทธิในที่ดินจากการปฏิรูปได้ เพราะมิได้กำหนดให้เกษตรกรที่ได้รับโอนหรือรับมอบที่ดินไปแล้วต้องใช้ที่ดินเพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว แต่อาจกำหนดเป็นเขตชุมชนหรือเพื่อกิจกรรมอื่น ๆ ได้ ซึ่งในปัจจุบันมีการนำที่ดินไปใช้ประโยชน์ในเชิงธุรกิจและแสวงหากำไร(สัจจวัฒน์ เรื่องกาญจน์กุล,2024)ความคลุมเครือและช่องโหว่ในกฎหมายเปิดทางให้เกิดการแสวงหาผลประโยชน์อย่างไม่ถูกต้อง รวมถึงการไล่ที่ดินชาวบ้านและชุมชนพื้นเมืองที่ไม่สามารถเข้าถึงสิทธิของตนได้อย่างแท้จริง การปล่อยให้ปัญหาเหล่านี้ลุกลามไม่เพียงแต่เป็นการทำลายความยุติธรรม แต่ยังเป็นการทำลายโครงสร้างพื้นฐานของสังคมไทยโดยรวม

การปฏิรูปกฎหมายสิทธิในที่ดินในประเทศไทยไม่เพียงแต่ถูกทำให้ล่าช้าโดยความไม่เต็มใจของผู้มีอำนาจเท่านั้น แต่ยังถูกกีดกันด้วยเครือข่ายอิทธิพลที่เหนียวแน่นของกลุ่มทุนและนักการเมืองที่แสวงหาผลประโยชน์จากระบบกฎหมายที่บิดเบี้ยวนี้ (Hall, 2013) การผูกขาดที่ดินจำนวนมากโดยกลุ่มทุนใหญ่ส่งผลให้ผู้มีรายได้น้อยและชุมชนท้องถิ่นต้องสูญเสียสิทธิขั้นพื้นฐานในการเข้าถึงที่ดินเพื่อการดำรงชีวิต ปัญหานี้ไม่ได้เกิดขึ้นในสุญญากาศ แต่เป็นผลผลิตจากการบูรณาการระหว่างอำนาจการเมืองและทุนที่ดำเนินไปอย่างลับๆ โดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือปล้นชิงที่ดินและสร้างความไม่เสมอภาคอย่างมีระบบ การปล่อยปละละเลยนี้ถือเป็นการทรยศต่อหลักการความเป็นธรรมและสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่ควรได้รับการคุ้มครอง

การล้มเหลวของระบบกฎหมายที่ดินในประเทศไทยไม่ใช่เพียงแค่เรื่องของนโยบายที่ล่าช้าหรือความบกพร่องทางเทคนิคเท่านั้น แต่เป็นการสะท้อนถึงวิกฤตการณ์ทางสังคมและการเมืองที่ลึกซึ้ง ที่ซึ่งสิทธิของประชาชนทั่วไปถูกทำให้ด้อยค่าและถูกมองข้ามอย่างไร้ความรับผิดชอบ (Borras & Franco, 2012) ความไม่ชัดเจนในการกำหนดสิทธิครอบครองที่ดินและความล่าช้าในการบังคับใช้กฎหมายสร้างช่องว่างให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนท้องถิ่นและชนกลุ่มน้อยที่ถูกกดขี่และถูกผลักไสให้ออกนอกพื้นที่ดั้งเดิมของตนเอง ปัญหาเหล่านี้ไม่เพียงแต่ทำลายความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน แต่ยังเป็นบ่อเกิดของความไม่สงบและความไม่ไว้วางใจในสถาบันรัฐที่ควรจะคุ้มครองสิทธิของประชาชน

บทความนี้มุ่งเน้นการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ต่อปัญหาและข้อจำกัดของกฎหมายสิทธิในที่ดินในประเทศไทย พร้อมนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่มุ่งแก้ไขความไม่เป็นธรรมและส่งเสริมความยั่งยืนในการจัดการที่ดิน โดยหวังว่าจะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการปฏิรูปอย่างจริงจังและครอบคลุม เพื่อคืนสิทธิและความเป็นธรรมให้กับประชาชนทุกกลุ่ม และลดช่องว่างแห่งความเหลื่อมล้ำที่ยังคงสะสมมาอย่างยาวนานในระบบกฎหมายที่ดินของประเทศ

2. ภาพรวมกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิในที่ดินในประเทศไทย

กฎหมายเกี่ยวกับสิทธิในที่ดินของประเทศไทยได้รับการพัฒนามาอย่างยาวนาน แต่ทว่าไม่เคยสามารถตอบสนองความต้องการและความเป็นธรรมให้แก่ประชาชนในวงกว้างได้อย่างแท้จริง (Sikor & Lund, 2009) ระบบกฎหมายที่มีความซับซ้อนและขาดความชัดเจนนี้กลายเป็นอุปสรรคสำคัญที่เปิดช่องให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบและการครอบครองที่ดินโดยมิชอบอย่างแพร่หลาย พ.ร.บ.ที่ดินฉบับต่าง ๆ ที่ควรจะเป็นเครื่องมือในการคุ้มครองสิทธิกลับกลายเป็นข้ออ้างในการผูกขาดและควบคุมทรัพยากรที่ดินโดยกลุ่มทุนใหญ่และเจ้าหน้าที่รัฐที่มีอำนาจ นอกจากนี้ความไม่สอดคล้องระหว่างกฎหมายแต่ละฉบับยังทำให้เกิดความขัดแย้งและความสับสนในกระบวนการบังคับใช้ ส่งผลให้นโยบายที่เกี่ยวข้องกับที่ดินขาดความต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพต่ำอย่างยิ่ง

โครงสร้างของกฎหมายที่ดินในประเทศไทยยังคงสะท้อนถึงความล่าช้าและความไม่สอดคล้องกับบริบทสังคมและเศรษฐกิจในปัจจุบัน (Hall, 2013) ความซ้ำซ้อนของกฎหมายและการแยกแยะหน้าที่ของหน่วยงานต่าง

ๆ ที่เกี่ยวข้องทำให้การบังคับใช้กฎหมายเกิดความซับซ้อนและไร้ประสิทธิภาพ กฎหมายหลายฉบับที่เกี่ยวข้อง เช่น พ.ร.บ.การถือครองที่ดินของคนต่างด้าว ยังสร้างข้อจำกัดที่ขัดแย้งกับสิทธิและความต้องการของประชาชนบางกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มชาติพันธุ์และผู้มีรายได้น้อย การบกพร่องในการออกแบบกฎหมายและการบังคับใช้ทำให้กลุ่มทุนและผู้มีอิทธิพลสามารถใช้ช่องว่างเหล่านี้ในการแสวงหาผลประโยชน์โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสังคมโดยรวม

เมื่อจำแนกกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิในที่ดินจะพบว่าปัญหาหลักเกิดจากโครงสร้างกฎหมายสามกลุ่มสำคัญ ได้แก่ (1) กฎหมายว่าด้วยการถือครองและออกเอกสารสิทธิ เช่น ประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497 และกฎกระทรวงที่เกี่ยวข้องซึ่งแม้มีเป้าหมายจัดระเบียบสิทธิในที่ดิน แต่กลับสร้างความซับซ้อนและล่าช้าในกระบวนการออกเอกสารสิทธิ โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีประวัติการอยู่อาศัยยาวนานแต่ไม่มีหลักฐานทางราชการส่งผลให้ชุมชนจำนวนมากกลายเป็น “ผู้ครอบครองโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย” ทั้งที่เป็นการใช้งานพื้นที่ดั้งเดิม ประมวลกฎหมายที่ดินยังมีปัญหาในการจัดการพื้นที่ทับซ้อนระหว่างเขตป่า เขตสาธารณะ หรือเขต ส.ป.ก. ซึ่งไม่สามารถจัดการได้ด้วยกลไกเดิม ทำให้ความขัดแย้งสะสมข้ามรุ่นและเป็นต้นเหตุสำคัญของความไม่มั่นคงด้านสิทธิในที่ดิน

(2) กฎหมายว่าด้วยการอนุรักษ์และการกำหนดเขตป่า เช่น พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484, พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 และ พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2562 ซึ่งตราขึ้นภายใต้แนวคิดรัฐเป็นเจ้าของทรัพยากรทั้งหมด ทำให้การประกาศเขตป่าทับพื้นที่ที่อยู่อาศัยของชุมชนดั้งเดิมเป็นเรื่องปกติในหลายทศวรรษที่ผ่านมา กฎหมายกลุ่มนี้ไม่ได้รับรองสิทธิชุมชนหรือสิทธิการใช้ทรัพยากรแบบดั้งเดิม ทำให้ชาวบ้านจำนวนมากถูกผลักดันออกจากพื้นที่หรือถูกดำเนินคดี ทั้งที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานก่อนการประกาศเขตป่าอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของข้อพิพาทระหว่างรัฐกับชุมชนในหลายจังหวัด

(3) กฎหมายว่าด้วยการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม โดยเฉพาะ พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 (ส.ป.ก.) ซึ่งตั้งใจแก้ปัญหาการกระจุกตัวของที่ดิน แต่กลับเผชิญกับข้อจำกัดด้านการควบคุมการเปลี่ยนมือ การใช้ประโยชน์ และการออกเอกสารสิทธิที่ไม่ทั่วถึง มาตรการหลายอย่างของ ส.ป.ก. ยังเปิดช่องให้มีการใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมเชิงพาณิชย์ภายใต้ชื่อของเกษตรกรรม โดยไม่สามารถควบคุมได้จริง นอกจากนี้ข้อจำกัดเชิงกฎหมาย เช่น การออกเอกสารสิทธิได้เฉพาะผู้ที่แจ้ง ส.ค.1 หรือ ส.ค.2 ก่อนกำหนดเขต ส.ป.ก. ทำให้ประชาชนจำนวนมากที่อยู่อาศัยในพื้นที่จริงกลับถูกกันออกจากระบบสิทธิ

เมื่อพิจารณาภาพรวมของกฎหมายทั้งสามกลุ่มจะเห็นว่า ปัญหาไม่ได้เกิดจากกฎหมายฉบับใดฉบับหนึ่งโดยลำพัง แต่เป็นผลจากความไม่สอดคล้องกันระหว่างกฎหมายเหล่านี้ ซึ่งทำให้เกิดพื้นที่ทับซ้อน การตีความที่ขัดแย้งกัน และการบังคับใช้ที่ล้มเหลวในหลายระดับ ความซับซ้อนนี้เองที่เป็นอุปสรรคสำคัญในการสร้างความเป็นธรรมด้านสิทธิในที่ดิน และจำเป็นต้องถูกนำไปสู่ข้อเสนอการปฏิรูปเชิงโครงสร้างในหัวข้อถัดไป

ในท้ายที่สุด แม้จะมีการปรับปรุงกฎหมายที่ดินในช่วงเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมา แต่ความเปราะบางในโครงสร้างกฎหมายและกระบวนการบังคับใช้ยังคงเป็นอุปสรรคใหญ่ที่ขัดขวางการจัดการที่ดินอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน (Borras & Franco, 2012) ความไม่ชัดเจนในหลักเกณฑ์และช่องโหว่ทางกฎหมายเปิดโอกาสให้เกิดการทุจริต การละเมิดสิทธิ และความขัดแย้งที่ยืดเยื้อในหลายพื้นที่ ซึ่งสะท้อนถึงความล้มเหลวในการสร้างกฎหมายที่สามารถตอบสนองต่อความซับซ้อนและความหลากหลายของสังคมไทยได้อย่างแท้จริง

3. ปัญหาและข้อขัดแย้งเกี่ยวกับสิทธิในที่ดิน

ปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับสิทธิในที่ดินในประเทศไทยเป็นภาพสะท้อนของความล้มเหลวในระบบกฎหมายและการบริหารจัดการที่ดินอย่างรุนแรง (Sikor & Lund, 2009) การครอบครองที่ดินโดยมิชอบและการแสวงหาผลประโยชน์จากช่องโหว่ในกฎหมายทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทและชุมชนพื้นเมืองที่ถูกผลักดันให้ออกจากพื้นที่ดั้งเดิมของตนเอง การเผชิญหน้าระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับภาครัฐหรือเอกชนที่มีอิทธิพลเป็นเหตุให้เกิดข้อพิพาทและความรุนแรงในหลายพื้นที่ ซึ่งก่อให้เกิดความไม่สงบและลดทอนความเชื่อมั่นต่อระบบกฎหมายและรัฐ

ปัญหาการจัดการสิทธิในที่ดินยังสะท้อนความไม่เสมอภาคทางสังคมอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์และผู้มีรายได้น้อยที่มักถูกกีดกันจากการเข้าถึงสิทธิที่ดินอย่างเป็นธรรม (Borras et al., 2011) การที่ระบบกฎหมายและนโยบายไม่เอื้ออำนวยให้กลุ่มเหล่านี้สามารถรักษาหรือขยายสิทธิในที่ดินของตนเอง ทำให้เกิดความเปราะบางทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างรุนแรง ความขาดแคลนพื้นที่ทำกินและการถูกบังคับให้อพยพออกจากชุมชนดั้งเดิมนำไปสู่ความไม่มั่นคงทางชีวิตและสังคม ส่งผลให้เกิดความตึงเครียดและความขัดแย้งในระดับชุมชนและระหว่างกลุ่มผลประโยชน์

ปัญหาด้านการจัดการและการบังคับใช้กฎหมายสิทธิในที่ดินยังสะท้อนความล้มเหลวของระบบราชการและการเมืองในประเทศไทย หน่วยงานที่รับผิดชอบมักขาดประสิทธิภาพและความโปร่งใส การบังคับใช้กฎหมายที่ไม่สม่ำเสมอและเลือกปฏิบัติ ส่งผลให้ความขัดแย้งเรื่องที่ดินลุกลามอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีความสนใจสูงจากกลุ่มทุนและโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ (Hall, 2013) การขาดกลไกที่เป็นธรรมในการระงับข้อพิพาททำให้ผู้ได้รับผลกระทบจำนวนมากต้องทนทุกข์จากการสูญเสียที่ดินและทรัพยากรที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต

กรณีศึกษาความขัดแย้งเกี่ยวกับที่ดินในหลายพื้นที่ของประเทศไทย โดยเฉพาะพื้นที่ที่ถูกใช้เพื่อการพัฒนาโครงการอสังหาริมทรัพย์หรือโครงการขนาดใหญ่ เช่น การสร้างเขื่อน การขยายเมือง หรือการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ แสดงให้เห็นถึงปัญหาความไม่เป็นธรรมและการล่วงละเมิดสิทธิของชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน (Borras & Franco, 2012) ความขัดแย้งเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงผลกระทบทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังสร้างความแตกแยกทางสังคมและบ่อนทำลายความเชื่อมั่นในสถาบันของรัฐอย่างลึกซึ้ง บทเรียนจากกรณีศึกษาดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นเร่งด่วนในการปฏิรูปกฎหมายที่ดินเพื่อสร้างความเป็นธรรมและความยั่งยืนในระยะยาว

4. กรอบแนวคิดและแนวทางปฏิรูปกฎหมายที่ดิน

การปฏิรูปกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิในที่ดินจำเป็นต้องตั้งอยู่บนกรอบแนวคิดที่เน้นความเป็นธรรมทางสังคม และการจัดการทรัพยากรที่ดินอย่างยั่งยืน (Deininger, 2003) แนวคิดสิทธิในที่ดินควรขยายขอบเขตจากการถือครองในเชิงกฎหมายไปสู่การรับรองสิทธิของชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีบทบาทสำคัญในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ (Cotula, 2007) ตัวอย่างจากประเทศอื่นที่ประสบความสำเร็จในการปฏิรูปกฎหมายที่ดิน เช่น บราซิลและเกาหลีใต้ แสดงให้เห็นว่าการยอมรับและคุ้มครองสิทธิชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญในการลดความขัดแย้ง และส่งเสริมความมั่นคงทางสังคม นอกจากนี้ การปฏิรูปต้องเน้นการเพิ่มความโปร่งใสในกระบวนการจัดการที่ดิน และการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการตัดสินใจ

แนวทางปฏิรูปกฎหมายที่ดินในบริบทของประเทศไทยควรเน้นการบูรณาการสิทธิของประชาชนทุกรูปแบบ ทั้งสิทธิทางกฎหมายและสิทธิชุมชนแบบดั้งเดิม (traditional communal rights) เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจและการรักษาความมั่นคงทางสังคม (Sikor & Lund, 2009) การปฏิรูปต้องแก้ไขช่องโหว่ทางกฎหมายที่เปิดโอกาสให้เกิดการแสวงหาผลประโยชน์และการละเมิดสิทธิ พร้อมทั้งสร้างกลไกตรวจสอบที่เข้มแข็งและเปิดเผย เพื่อป้องกันการแทรกแซงของกลุ่มทุนและเจ้าหน้าที่รัฐที่ทุจริต นอกจากนี้การเพิ่มบทบาทของภาคประชาชนและองค์กรชุมชนในการจัดการและกำหนดนโยบายที่ดิน จะช่วยสร้างความโปร่งใสและความรับผิดชอบที่จำเป็นต่อการปฏิรูปอย่างยั่งยืน

ในที่สุด การปฏิรูปกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิในที่ดินจำเป็นต้องเน้นการเปลี่ยนแปลงที่รากฐาน ไม่ใช่เพียงการปรับปรุงผิวเผินที่ทำให้สถานการณ์ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การสร้างระบบที่เปิดกว้างสำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนและการปกป้องสิทธิชุมชนท้องถิ่นอย่างจริงจัง ถือเป็นกุญแจสำคัญในการแก้ไขปัญหาความไม่เป็นธรรม และความขัดแย้งที่ยาวนานมานี้ หากปราศจากความกล้าหาญทางการเมืองและเจตจำนงค์ที่แท้จริงในการเปลี่ยนแปลง ประเทศไทยจะยังคงวนเวียนอยู่กับวิกฤตการณ์สิทธิในที่ดินซ้ำซากและล้มเหลวในการสร้างความยั่งยืนในสังคมอย่างแท้จริง

5. ข้อเสนอในการปฏิรูปกฎหมายสิทธิในที่ดินในประเทศไทย

เพื่อแก้ไขปัญหาความไม่เป็นธรรมและความขัดแย้งที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับสิทธิในที่ดิน จำเป็นต้องมีการปฏิรูปกฎหมายที่ดินอย่างจริงจังและครอบคลุม ซึ่งรวมถึงการปรับปรุงกฎหมายให้ชัดเจน ครอบคลุม และเป็นธรรมสำหรับผู้ถือครองที่ดินทุกกลุ่ม โดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกกลืนในอดีต (Hall, 2013) นอกจากนี้ การจัดตั้งกลไกตรวจสอบและถ่วงดุลที่เข้มแข็งในกระบวนการอนุญาตและบริหารจัดการที่ดิน จะช่วยลดการทุจริตและการใช้กฎหมายในทางมิชอบได้อย่างมีประสิทธิภาพ การส่งเสริมบทบาทของภาคประชาชนและองค์กรชุมชนในการติดตามและมีส่วนร่วมในกระบวนการเหล่านี้ยังเป็นสิ่งจำเป็นในการสร้างความโปร่งใสและความรับผิดชอบ

นอกจากข้อเสนอเชิงโครงสร้างและกลไกกำกับดูแลแล้ว การปฏิรูปกฎหมายสิทธิในที่ดินจำเป็นต้องระบุให้ชัดเจนว่ากฎหมายใดที่ควรได้รับการแก้ไขหรือจัดทำขึ้นใหม่เพื่อให้ระบบสิทธิที่ดินของไทยมีความเป็นธรรมและเท่าทันบริบทปัจจุบันมากขึ้น กฎหมายที่ควรได้รับการปรับปรุงเร่งด่วน ได้แก่ ประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497 ซึ่งยังคงสะท้อนบริบทการถือครองที่ดินเมื่อกว่าครึ่งศตวรรษก่อน และมีข้อจำกัดสำคัญเกี่ยวกับขั้นตอนการออกเอกสารสิทธิ การรับรองสิทธิของผู้ครอบครองเดิม และการบังคับใช้มาตรา 58 และ 58 ทวิ ที่ยังไม่สามารถแก้ปัญหาการถือครองที่ดินทับซ้อนกับเขตป่าสงวนหรือ ส.ป.ก. ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 ควรได้รับการแก้ไขเพื่อปิดช่องโหว่ด้านการเปลี่ยนมือ การใช้ประโยชน์ที่ดินเกษตรกรรม และปัญหาการออกเอกสารสิทธิที่ไม่ทั่วถึงซึ่งสร้างความไม่มั่นคงให้เกษตรกรจำนวนมาก ขณะเดียวกัน พระราชบัญญัติป่าไม้และกฎหมายเกี่ยวกับเขตป่าหลายฉบับ เช่นอุทยานแห่งชาติ ยังจำเป็นต้องถูกทบทวนเพื่อรองรับสิทธิชุมชนดั้งเดิมและลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนในพื้นที่ที่ถูกประกาศทับซ้อนโดยมิได้มีส่วนร่วมของประชาชน

นอกจากการปรับปรุงกฎหมายเดิมแล้วประเทศไทยยังจำเป็นต้องพิจารณาออกกฎหมายใหม่เพื่อแก้ไขปัญหาที่ระบบปัจจุบันไม่สามารถรองรับได้ โดยเฉพาะ กฎหมายว่าด้วยสิทธิชุมชนในทรัพยากรที่ดินซึ่งควรระบุสถานะทางกฎหมายของพื้นที่ชุมชนดั้งเดิม สิทธิในการจัดการที่ดินร่วมกัน (Communal land titles) และกลไกการคุ้มครองสิทธิในพื้นที่ที่ชุมชนอยู่อาศัยและทำกินมาอย่างยาวนาน รวมทั้งควรมีกฎหมายเฉพาะเกี่ยวกับธนาคารที่ดินและระบบภาษีที่ดินแบบก้าวหน้า เพื่อจัดการการกระจุกตัวของที่ดินตามหลักธรรมาภิบาล รวมถึงกฎหมายข้อมูลที่ดินแห่งชาติ (National Land Information Act) เพื่อบูรณาการข้อมูลที่ดินในรูปแบบดิจิทัล ลดความซ้ำซ้อนของหน่วยงาน และปิดช่องว่างที่นำไปสู่การทุจริต การกำหนดทิศทางการปฏิรูปและกฎหมายใหม่ที่ควรตราขึ้นอย่างชัดเจนเช่นนี้จะช่วยให้การปรับปรุงระบบสิทธิในที่ดินของประเทศไทยก้าวข้ามปัญหาเชิงโครงสร้างที่สะสมมาอย่างยาวนานและสร้างรากฐานที่มั่นคงสำหรับความเป็นธรรมและความยั่งยืนในระยะยาว

การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและระบบข้อมูลที่ดินแบบดิจิทัลควรถูกนำมาใช้เพื่อเพิ่มความโปร่งใสและลดช่องว่างในการเข้าถึงข้อมูลสิทธิที่ดิน ซึ่งจะช่วยลดโอกาสการแสวงหาผลประโยชน์จากข้อมูลที่ไม่สมบูรณ์และบิดเบือน (Deininger, 2003) นอกจากนี้ ควรมีการพัฒนาการระงับข้อพิพาทที่เป็นธรรมและเข้าถึงได้ง่าย เพื่อแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพและลดภาระทางกฎหมายที่ซับซ้อนและล่าช้า การปฏิรูปเหล่านี้ต้องได้รับการสนับสนุนจากการสร้างความรู้และความตระหนักแก่ประชาชนเกี่ยวกับสิทธิที่ดินของตนเอง เพื่อเสริมสร้างพลังและการมีส่วนร่วมในการปกป้องสิทธิ

การจัดการทรัพยากรที่ดินของรัฐในปัจจุบันยังขาดระบบการบริหารจัดการและแนวทางที่มีประสิทธิภาพ กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับที่เกี่ยวข้องมีความซ้ำซ้อน ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในการที่จะได้มาซึ่งสิทธิครอบครอง

ที่ดิน ความไม่เป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรที่ดินที่ประชาชนสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้(เกรียงไกร ปะวรรณ จะ และคณะ ,2025)

สุดท้ายนี้การปฏิรูปกฎหมายสิทธิในที่ดินจะไม่ประสบความสำเร็จหากปราศจากความกล้าหาญทางการเมืองและความมุ่งมั่นของผู้มีอำนาจในการดำเนินการตามข้อเสนอแนะเหล่านี้ การต่อต้านจากกลุ่มทุนและนักการเมืองที่มีผลประโยชน์ทับซ้อนยังคงเป็นอุปสรรคใหญ่ที่ต้องเผชิญ การสร้างความโปร่งใส การเพิ่มบทบาทของประชาชน และการสร้างกลไกตรวจสอบที่เข้มแข็งจึงเป็นหัวใจสำคัญในการปลดล็อกความล้มเหลวในระบบกฎหมายที่ดินไทย และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนเพื่อประโยชน์ของประชาชนทุกคน

6. ปัญหาและอุปสรรคที่ท้าทายในการปฏิรูปกฎหมาย

การปฏิรูปกฎหมายสิทธิในที่ดินในประเทศไทยเผชิญกับอุปสรรคที่ซับซ้อนและลึกซึ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลประโยชน์ทับซ้อนของกลุ่มทุนขนาดใหญ่และนักการเมืองที่ยังคงใช้ระบบกฎหมายที่บิดเบี้ยวเพื่อรักษาอำนาจและผลประโยชน์ส่วนตัว (Hall, 2013) การต่อต้านจากกลุ่มเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นอุปสรรคเชิงนโยบาย แต่ยังสร้างแรงกดดันทางการเมืองและสังคมที่ทำให้การปฏิรูปกฎหมายกลายเป็นเรื่องที่ยากจะเกิดขึ้นจริง การเมืองแบบอุปถัมภ์ที่แทรกซึมลึกซึ้งในระบบการเมืองไทยยังคงบ่อนทำลายความพยายามในการแก้ไขปัญหาคความไม่เป็นธรรมเกี่ยวกับสิทธิในที่ดิน

นอกจากนี้ความขัดแย้งและความไม่สอดคล้องกันระหว่างหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบในการจัดการที่ดิน ยิ่งทำให้กระบวนการปฏิรูปล่าช้าและซับซ้อนยิ่งขึ้น (Sawasdee, 2015) การขาดความร่วมมือและการประสานงานระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ รวมถึงการขาดกลไกที่ชัดเจนในการจัดการข้อพิพาท ส่งผลให้ปัญหาการครอบครองที่ดินอย่างไม่เป็นธรรมยังคงดำเนินต่อไปโดยไร้การแก้ไขอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ การต่อต้านจากชุมชนบางกลุ่มที่มีผลประโยชน์ทับซ้อนกับการปฏิรูปเองก็เป็นอีกอุปสรรคที่ไม่อาจมองข้าม

ระบบกฎหมายไทยที่รัฐดำเนินการไม่มีประสิทธิภาพ ทั้งยังนำมาซึ่งปัญหาคความขัดแย้ง จนทำให้ประชาชนต้องลุกขึ้นมาขับเคลื่อนเพื่อเรียกร้องสิทธิในการดูแลและเข้าถึงทรัพยากรในรูปแบบของการจัดการร่วมกัน ประชาชนจำนวนหนึ่งนำเสนอหลักการ “สิทธิชุมชน” ซึ่งเป็นแนวทางที่สวนกระแสจากแนวทางการบริหารจัดการเดิมที่รัฐเป็นศูนย์กลางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมด การดำเนินงานสิทธิชุมชนในช่วงเวลาที่ผ่านมามีได้เกิดภาคปฏิบัติในรูปแบบของนโยบายโฉนดชุมชน ซึ่งทำให้แนวคิดสิทธิชุมชนได้รับความสนใจในวงกว้างมากขึ้น อย่างไรก็ตามหลักการสิทธิชุมชนยังคงมีความเป็นนามธรรมสูง และยังคงอาศัยมาตรการในเชิงการปฏิรูปอีกหลายแนวทางจึงจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาคความเหลื่อมล้ำในการจัดการที่ดินได้ เช่น การเก็บภาษีทรัพย์สินในอัตราก้าวหน้า และการจัดตั้งธนาคารที่ดิน(ธันภัทร โคตรสิงห์,2016)

แม้ว่ารัฐบาลในปัจจุบันได้ประกาศว่าการลดความเหลื่อมล้ำด้านที่ดินเป็นนโยบายสำคัญ และได้ผลักดันมาตรการบางส่วน เช่น โครงการนำร่องธนาคารที่ดิน การออกเอกสารสิทธิโดยมติดังกล่าวที่ดินแห่งชาติ(

คทช.) ให้กับชุมชนบางพื้นที่ และการพัฒนาระบบข้อมูลที่ดินในรูปแบบดิจิทัล แต่เมื่อพิจารณาในเชิงโครงสร้างจะพบว่านโยบายเหล่านี้ยังไม่เพียงพอที่จะตอบโจทย์ปัญหาที่ลึกและซับซ้อนที่ผู้เขียนได้อภิปรายไว้ในแต่ละประเด็น มาตรการของรัฐส่วนใหญ่ยังคงดำเนินการแบบ “โครงการเฉพาะกิจ” มากกว่าจะเป็นการปฏิรูปกฎหมายเชิงระบบ ทำให้ไม่สามารถลดอำนาจผูกขาดของกลุ่มทุนหรือแก้ไขช่องโหว่ในกฎหมายเดิม เช่น ประมวลกฎหมายที่ดิน หรือ กฎหมายป่าไม้ ได้อย่างแท้จริง อีกทั้งนโยบายการออกเอกสารสิทธิโดย คทช. ยังถูกวิพากษ์ว่าเป็นเพียงรูปแบบการให้สิทธิชั่วคราว ไม่ใช่การรับรองสิทธิชุมชนอย่างถาวร จึงไม่สามารถสร้างความมั่นคงในการครอบครองได้นอกจากนี้ แม้รัฐจะประกาศสนับสนุนแนวคิดสิทธิชุมชน แต่ในทางปฏิบัติกลับยังไม่มีมาตรการกฎหมายหรือกลไกที่รับรองสิทธิของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง ทำให้ความขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐยังเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ในด้านการบริหารจัดการที่ดินของรัฐ รัฐบาลได้พยายามบูรณาการข้อมูลที่ดินและเร่งรัดการจัดทำดิจิทัลแมป (Digital Land Mapping) เพื่อเพิ่มความโปร่งใส แต่ข้อจำกัดในการเชื่อมโยงฐานข้อมูลระหว่างกรมที่ดิน กรมป่าไม้ และ ส.ป.ก. ยังคงเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้การแก้ไขปัญหาพื้นที่ทับซ้อนล่าช้าและไร้เอกภาพ ขณะที่ในมิติการกำกับดูแลโครงการพัฒนาและการใช้ที่ดินเชิงพาณิชย์ รัฐยังไม่มีมาตรการควบคุมที่มีประสิทธิภาพเพียงพอในการจำกัดผลกระทบจากการขยายตัวของทุนขนาดใหญ่ในภาคอสังหาริมทรัพย์และเขตเศรษฐกิจพิเศษ นโยบายของรัฐจึงยังคงสะท้อนแนวโน้มการพัฒนาแบบอิงการเติบโตทางเศรษฐกิจ มากกว่าการปกป้องสิทธิของชุมชนผู้มียุติธรรม ผลลัพธ์คือ รัฐบาลมีบทบาทเชิง “บรรเทาปัญหาเฉพาะหน้า” มากกว่าการแก้ไขสาเหตุเชิงโครงสร้าง ทำให้การปฏิรูปกฎหมายสิทธิในที่ดินยังไม่ก้าวข้ามกับดักเดิมของระบบราชการที่กระจุกกระจายและผลประโยชน์ทับซ้อนที่ฝังรากลึก

ท้ายที่สุดแล้วการปฏิรูปกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิในที่ดินในประเทศไทยต้องเผชิญกับความท้าทายที่ซับซ้อนทั้งจากโครงสร้างอำนาจที่ฝังลึกในระบบการเมืองและสังคม การต่อต้านของกลุ่มผลประโยชน์และความไม่พร้อมของสถาบันทางกฎหมายทำให้โอกาสในการปฏิรูปอย่างจริงจังถูกจำกัด ความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหาเหล่านี้ไม่เพียงแต่ทำลายความเป็นธรรมและเสถียรภาพทางสังคม แต่ยังส่งผลร้ายต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของประชาชนในวงกว้างอย่างยิ่ง

7. กรณีศึกษาการปฏิรูปกฎหมายที่ดินในพื้นที่ทดลอง

หนึ่งในกรณีศึกษาที่สะท้อนถึงความล้มเหลวและข้อจำกัดของการปฏิรูปกฎหมายที่ดินในประเทศไทยคือ โครงการจัดการที่ดินในพื้นที่ชนบทจังหวัดน่าน ซึ่งแม้จะได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐและองค์กรระหว่างประเทศ แต่กลับพบว่า การดำเนินโครงการยังคงเต็มไปด้วยปัญหาความไม่โปร่งใส การจัดสรรที่ดินที่ไม่เป็นธรรม และการแทรกแซงของกลุ่มทุนท้องถิ่นที่มีอิทธิพล (Sikor & Stahl, 2011) โครงการนี้จึงกลายเป็นตัวอย่างของการปฏิรูปที่ไม่ตอบโจทย์ความต้องการของประชาชนและไม่ได้สร้างความยั่งยืนให้กับชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง กรณีในการแจ้งความประสงค์จะได้สิทธิในที่ดินตามประมวลกฎหมายที่ดิน ในที่ดินส.ป.ก. จึงมีอาจกระทำได้ สำหรับกรณีเป็นผู้

ครอบครองมาก่อนการกำหนดเป็นเขตป่าไม้ หลังจากการประกาศใช้ประมวลกฎหมายที่ดินปี พ.ศ. 2497 สามารถออกหนังสือแสดงสิทธิได้จากการสำรวจตามมาตรา 58 และมาตรา 58 ทวิ ตามประมวลกฎหมายที่ดิน ดังนั้นพนักงานเจ้าหน้าที่จะออกหนังสือแสดงสิทธิในที่ดินเฉพาะผู้ที่แจ้ง ส.ค.1 และแจ้ง ส.ค. 2 ก่อนการกำหนดเป็นเขต ส.ป.ก. เท่านั้น พนักงานเจ้าหน้าที่จึงไม่มีสิทธิออกหนังสือแสดงสิทธิในที่ดินจึงทำให้บุคคลที่ครอบครองขาดสิทธิในที่ดิน ส.ป.ก.(ณัฐภณ อ้นชัน , 2020)

กรณีศึกษาที่ยังแสดงให้เห็นว่าการขาดกลไกการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของชุมชนในกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการที่ดิน ทำให้โครงการปฏิรูปถูกจำกัดด้วยการบริหารจากบนลงล่าง ซึ่งไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการและข้อกังวลของชุมชนท้องถิ่นได้อย่างเต็มที่ (Borras & Franco, 2012) ความล้มเหลวในการสร้างความเชื่อมั่นและความร่วมมือกับประชาชนพื้นถิ่นยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้การปฏิรูปนี้ไม่ประสบความสำเร็จ และยังคงซ้ำเติมปัญหาความไม่เป็นธรรมทางที่ดินในพื้นที่ดังกล่าว

บทเรียนจากกรณีศึกษาพื้นที่ทดลองนี้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการออกแบบกระบวนการปฏิรูปที่ดินที่โปร่งใส มีส่วนร่วม และตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง การขาดเจตจำนงทางการเมืองและการละเลยความสำคัญของสิทธิชุมชนท้องถิ่นยังคงเป็นอุปสรรคหลักที่ขัดขวางการปฏิรูปที่มีประสิทธิภาพ หากประเทศไทยยังไม่สามารถแก้ไขปัญหเหล่านี้ได้อย่างจริงจัง ปัญหาความไม่เป็นธรรมและความขัดแย้งเกี่ยวกับสิทธิในที่ดินจะยังคงเป็นแผลลึกที่ไม่สามารถเยียวยาได้ในอนาคตอันใกล้

สรุปและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

บทความนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวอย่างร้ายแรงของระบบกฎหมายสิทธิในที่ดินของประเทศไทย ที่ไม่สามารถปกป้องสิทธิของประชาชนส่วนใหญ่ได้อย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม ความซับซ้อนและความขัดแย้งทางกฎหมายร่วมกับอิทธิพลของกลุ่มทุนและนักการเมืองทุจริตเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ปัญหาการครอบครองที่ดินโดยมิชอบยังคงลุกลามและก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างต่อเนื่อง การปฏิรูปกฎหมายที่ดินจึงไม่ใช่เรื่องเลือกทำ แต่เป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วนเพื่อสร้างความเป็นธรรมและเสถียรภาพทางสังคมในประเทศไทย เพื่อให้การปฏิรูปกฎหมายสิทธิในที่ดินประสบความสำเร็จ จำเป็นต้องมีความกล้าหาญทางการเมืองและความมุ่งมั่นในการต่อต้านกลุ่มผลประโยชน์ที่กดขี่สิทธิของประชาชน นอกจากนี้ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจ และการเพิ่มความโปร่งใสในการบริหารจัดการที่ดินจะช่วยลดโอกาสการทุจริตและการเอารัดเอาเปรียบ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเหล่านี้จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ภาคประชาสังคม และหน่วยงานอิสระ เพื่อสร้างระบบกฎหมายที่ดินที่เป็นธรรม มีประสิทธิภาพ และยั่งยืนสำหรับอนาคตของประเทศ

เอกสารอ้างอิง

- ปะวรรณจะ เ., โสภา อ., แก้ววิไล ส., อันมา ส., ช่วยแทน ช., ไทยดำรงเดช ช., & ปรีชา ป. (2025). ปัญหากฎหมายในการออกเอกสารสิทธิการถือครองที่ดินให้กับประชาชน. *วารสารสมาคมรัฐประศาสนศาสตร์แห่งประเทศไทย*, 7(1), 59–72. สืบค้น จาก <https://so10.tci-thaijo.org/index.php/taatj/article/view/1796>
- เรืองกาญจน์กุล ส. (2024). แนวทางการควบคุมสิทธิในที่ดินจากการปฏิรูปที่ดิน. *วารสารนิติศาสตร์และสังคมท้องถิ่น*, 8(1), 25–50. สืบค้น จาก <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/ltsj/article/view/268067>
- อันชัน ฅ. (2020). ปัญหาการใช้สิทธิในการเปลี่ยนมือที่ดินตามพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 (ส.ป.ก.). *วารสารวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย*, 15(51), 44–55. สืบค้น จาก <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/researchjournal-lru/article/view/223415>
- Borras, S. M., & Franco, J. C. (2012). *Contemporary land grabbing and political reactions “from below”*. *Third World Quarterly*, 34(9), 1723–1747. <https://doi.org/10.1080/01436597.2013.851070>
- Cotula, L. (2007). *Legal empowerment for local resource control: Securing local resource rights within foreign investment projects in Africa*. International Institute for Environment and Development.
- Deininger, K. (2003). *Land policies for growth and poverty reduction*. World Bank Publications.
- Hall, D. (2013). *Land grabbing in Thailand: A state of play*. *Journal of Contemporary Asia*, 43(4), 605–628. <https://doi.org/10.1080/00472336.2013.802591>
- Sawasdee, A. (2015). Challenges in land administration reforms in Thailand. *Asian Journal of Public Administration*, 37(3), 277–295.
- Sikor, T., & Lund, C. (2009). Access and property: A question of power and authority. *Development and Change*, 40(1), 1–22. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.2009.01503.x>
- Sikor, T., & Stahl, J. (2011). Forests and people: Property, governance, and human rights. *International Journal of the Commons*, 5(2), 299–316.
- Thannapat Khotsing ธ. . โ. (2016). ความเหลื่อมล้ำในที่ดินทำกิน: ปัญหาและทางออก. *Journal of Social Development and Management Strategy*, 18, 63–92. retrieved from <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jsd/article/view/62624>